

זאב ספראי

משניות: מהדורה מדעית

Michael Krupp, *Die Mischna: Textkritische Ausgabe mit deutscher Übersetzung und Kommentar*, I–, Ein Karem, Jerusalem: Lee Achim, 2002; השער העברי: מיכאל אבי יונה קרופ ואחרים, משניות הוצאה מדעית עם תרגום ופירוש בגרמנית

אט אט, בשקט וללא פרסום הולך מתקדם זה יותר מעשור מפעל יוצא דופן, שאפילו חוקרים מובהקים ואתרים מדעיים במרשתת בקושי מודעים לו. מיכאל קרופ מוציא בסדרת חוברות מהדורה מדעית של המשנה, כל חוברת מוקדשת למסכת אחת. ראשיתו של המפעל כבר בשנת תשל"ז (1977), בכרך של מסכת ערכין, לאחר מכן הוציא המחבר בשנת 2002 כרך מבוא למשנה הכתוב בגרמנית, ומאז החלו להופיע זה אחר זה כרכי המהדורה. הכרכים הראשונים הוקדשו לסדר מועד, ובסך הכול יצאו עד עתה ארבעים ושבעה כרכים (חוברות). את הכרך של מסכת ערכין אפשר למצוא בכמה ספריות בארץ, אך רק בספרייה הלאומית מצאתי את יתר הכרכים.¹

לפנינו מהדורה מדעית של המשנה המיועדת בעיקר ללומדי יהדות דוברי גרמנית, ויש לכך ביטוי לא רק בשער ובמבוא אלא גם בתוכן כפי שאראה להלן. עם זאת השער והמבוא הקצר לכל

מסכת מופיעים גם בעברית. המהדורה כוללת עד עתה קרוב ל-70 אחוז מהמשנה. המחבר הוא דמות מרתקת שאינני יודע כיצד להגדירה – נוצרי, גרמני או ישראלי, או כולם ביחד. הוא איש כנסייה שהחליט להגר לארץ ולהקדיש את חייו למחקר תורת ארץ-ישראל ולחקר היהדות. הוא למד באוניברסיטה העברית בחוג לתלמוד, ובין השאר שימש עוזר מחקר של פרופ' דוד רוזנטל בהכנת חילופי הנוסח של מסכת עבודה זרה, וכן השתתף בניסיון (שנזנח) למחשב חילופי נוסח. הוא מתגורר שנים רבות בעין-כרם וקשור לקולג' האוונגלי בוופרטל שבגרמניה (Kirchliche Hochschule), ובדרך כלל הוא מוציא את החוברות בשותפות עם תלמידים או תלמידות ממכון זה השוהים בארץ לשנת לימוד.

טקסט הבסיס של המהדורה הוא כ"י בודפשט, ספריית האקדמיה ההונגרית למדעים, קאופמן A. 50. ולטובת הקוראים הושלמו הקיצורים בכתב-היד (אמ' = אמר, ר' = רבי וכו'). חילופי הנוסח מבוססים על מספר מקורות: נוסח הדפוס במהדורת חנוך אלבק;² כ"י מינכן, ספריית המדינה הבורית 95 hebr.; כ"י פרמה, פלטינה 3173 (דה רוסי 138; ריצ'לר 710); כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 470.1, הידוע בספרות המחקר

1 M. Krupp, *Die Mischna: Textkritische Ausgabe mit deutscher Übersetzung und Kommentar*, Ein Karem & Jerusalem c2002–c2012
2 ששה סדרי משנה, א-ו, מהדורת ח' אלבק, ירושלים תשי"ב-תשי"ט.

הספרייה האפוסטולית Cod. ebr. 111 ורבים נוספים, המייצגים ברובם את נוסח בבל (או נוסחי בבל). חסרים גם קטעי הגניזה הקהירית וגניזת אירופה. מדוע בחר המחבר להוציא מהדורה שאינה מפורטת? התשובה ברורה – כמות העבודה הנדרשת למהדורה מפורטת היא רבה ביותר. התקנת מהדורה מדעית של המשנה עומדת בראש מעייניו של מחקר התלמוד זה דורות. כבר בהרצאת הפתיחה של האוניברסיטה העברית קרא יעקב נחום אפשטיין להעמיד נוסח מדויק של המשנה: 'חסרה לנו משנה בהוצאה מדעית, מבוקרת ומדויקת, הוצאה המכריעה וקובעת נוסח שאפשר לסמוך עליו. על פי נוסחאות וכתבי יד ועדותם של שני התלמודים הבבלי והירושלמי'.⁴ ספרו החשוב של אפשטיין 'מבוא לנוסח המשנה' הוא מעין מבוא לאותה מהדורה מדעית, ונדונו בו עשרות חילופי נוסח חשובים ומשניים.⁵ בחוג לתלמוד שייסד אפשטיין באוניברסיטה העברית מדגשים חזור והדגש את חשיבותו של בירור הנוסח – כך בחקר המשנה וכן בחקר חיבורים אחרים. כשלמדתי בחוג זה רווחה הדעה שבעצם אין טעם בלימוד משנה ובשימוש בה למחקר היסטורי (או כל מחקר אחר), שכן כל הסקת מסקנות המבוססת על הטקסט הקיים ללא בירור מקיף של הנוסח היא מוקדמת מדי.

הכנת נוסח מדעי של התלמוד בכלל ושל המשנה בפרט היא מבצע מסוכן. יש לאסוף את כל קטעי כתבי-היד וכן את הציטטות בכתבי הראשונים, בני המאות האחת-עשרה-החמש-עשרה. אך אין לסמוך על נוסחי הדפוס של כתבי הראשונים, אלא יש לברוק את כתבי-היד שלהם וכן את כתבי-היד של חיבורי ראשונים שציטטו ראשונים קדומים וכן הלאה. את חילופי הנוסח צריך לא רק לרשום אלא גם לנתח ולהבין; יש למיין את עדי הנוסח לקבוצות, לברר את מקורות ההשפעה וכו' וכו'. כאשר למדתי בחוג לתלמוד

בשם כ"י ל'ו (Lowe). לא סומנו שינויים ידועים כמו סיומת מ/ן (כגון אדם/אדן, משלימים/משלימין, גיטים/גיטין) ומספר קטן של שינויים חוזרים נוספים.

בצד המשנה יש תרגום לגרמנית והערות פרשניות קצרות. התרגום לגרמנית מדויק מאוד וצמוד לטקסט, והוא חשוב כמובן לדוברי גרמנית. אמנם אין זה התרגום הראשון של המשנה לגרמנית, אבל הוא כתוב בשפה עדכנית, וזו כמובן סיבה בפני עצמה לתרגום חדש. הפירוש תמציתי ומיועד בדרך כלל למי שקוראים את הטקסט פעם ראשונה. למשל המחבר השלים ופירש את המילים 'מגילה נקראת באחד עשר [...] (מגילה א, א) – 'בחודש אדר'. לקוראי העברית חשובים הטקסט הבסיסי וחילופי הנוסח. המחבר טוען בצדק שהוא מציג את נוסח ארץ-ישראל (כ"י קאופמן, כ"י פרמה וכ"י לו) לעומת נוסח בבל (הדפוס וכ"י מינכן). ברור שחולשתו הגדולה של החיבור, מנקודת מבט של חוקרי המשנה, היא שאין כאן חילופי נוסח מלאים. נוסח אלבק איננו נוסח כלל; הוא מבוסס כמעט כולו על נוסח הדפוס המאוחר (וילנה תרנ"ב [1892]), ומעט חילופי נוסח שהם תיקונים מדעתו של העורך (אלבק או חנוך ילון). אם ביקש המחבר להביא את נוסח בבל כפי שהודפס, ראוי היה להביא את נוסח הדפוס הראשון (נפולי רנ"ב [1491]), שנדפס שוב במאה העשרים.³ ובעיקר חסרים במהדורה שלפנינו כתבי-יד רבים למשניות. אמנם הובאו בה כל כתבי-היד השלמים למשנה, אך יש כתבי-יד חלקיים לגופי משנה גדולים, כגון כ"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית Cod. ebr. 110, כ"י וטיקן,

3 הוצאת 'מקורות', ירושלים תש"ל.

4 הציטטה על פי ד' רונטל, משנה עבודה זרה: מהדורה ביקורתית, בצירוף מבוא, ירושלים תשמ"א, עמ' 3.

5 י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה³, ירושלים תש"ס. המהדורה הראשונה של הספר יצאה לאור בשנת תש"ח.

בשנות השישים הוקם באוניברסיטה העברית 'מפעל המשנה', ורבים מהחוקרים כיום התפרנסו מעבודה במפעל זה. מתוך מפעל זה יצאו כמה עבודות דוקטור שהביאו נוסח של מסכת במשנה ודנו בו;⁸ הדיון הוא כפי יכולתו של כל החוקר, ורק אחת העבודות פורסמה בדפוס. סיכום זה עושה כמובן עוול למפעל, שכן למעשה המפעל עצמו לא הניב פרסומים אלא רק העמיד מאגר מידע בלתי מעובד. תלמידי האוניברסיטה העברית וכלל החוקרים השתמשו במידע זה, ונעשו על פיו עבודות נוספות בחקר התלמוד, כולל הוצאת מסכתות שלמות ללא דיון מלא בנוסחים והוצאת פרקי תלמוד נבחרים.⁹ כמו כן נבחנו במפעל כתבי־היד השונים, ובזכות המחקרים הללו אנו יודעים למיין את כתבי־היד לנוסח ארץ־ישראל ולנוסח בבלי; נקבעה חשיבותו הרבה של כ"י קאופמן לרוב סדרי המשנה; וכן למדנו שכתב־יד זה לסדר טהרות טוב הרבה פחות, ושלאסדר זה עדיף להשתמש בכ"י פרמה. ההתקדמות רבה,

הוצגה הכנת מהדורה מדעית כראש הפסגה של המחקר המדעי וגם כמאפיין המפריד בין הלימוד המסורתי ללימוד המדעי.⁶

בשנת תש"ב (1942) הקים הרב מאיר בר־אילן את 'מכון התלמוד הישראלי השלם' להוצאת הש"ס השלם, הכולל את המשנה והגמרא. מכון זה, שבראשו עמד שנים רבות הרב יהושע הוטנר, אסף ורשם את כל כתבי־היד לתלמוד הבבלי, כולל כל המשנה, וכן עדי נוסח משניים, כלומר ציטטות של נוסח התלמוד בכתבי הראשונים. במשך קרוב לשישים שנה הצליח המכון להפיק יותר מ־4,000 מחברות, המציעות את כל נוסחי התלמוד, וכן לפרסם את רוב סדר נשים בתלמוד (חמישה־עשר כרכים) ושני כרכים של נוסח המשנה של סדר זרעים.⁷ כיום סובל המכון מהיעדר תשתית כלכלית, ופעילותו הצטמצמה, אבל בשנים עברו עבדו בו יותר מתריסר תלמידי חכמים. ההישגים רבים, אבל הם מעטים יחסית לאמצעים שהועמדו לרשות המכון ולזמן הרב.

בנוסח, בפרשנות ובעריכה ופרקים בתולדות ההלכה ובריאליה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ט; י' פורסטנברג, 'אכילה בטהרה בתקופת התנאים: מסכת טהרות והקשריה ההיסטוריים והתרבותיים', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"א. לאחרונה גם יצאו כרכי המבוא המתארים את עדי הנוסח, זו עבודה משובחת והכרחית ולא נעסוק בה כאן.

לסוג זה של עבודות ראו: א' גולדברג, מסכת אהלות: מהדורה מדעית, ירושלים תשט"ו; הנ"ל, פירוש למשנה מסכת שבת, ירושלים תשל"ו; הנ"ל, פירוש למשנה מסכת עירובין, ירושלים תשמ"ו – הספר הראשון הוא מהדורה מדעית עם פירוש קצר, ושני האחרונים הם פירוש, שביסודו הצגת רובדי ההלכה התנאית, ומהדורה עם חילופי הנוסח העיקריים של נוסח ארץ־ישראל ונוסח בבלי. מהשנים האחרונות ראו: מיצ'ם (שם); י' פורסטנברג, 'טהרת ידיים ואכילת חולין בטהרה: פרק בתולדות ההלכה התנאית', עבודה מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים תשס"ו. לא מניתי כאן עבודות המציגות פרקים נבחרים בתלמוד, ווראי שלא את כלל העבודות בתלמוד שהשתמשו במאגר המידע של 'מפעל המשנה'.

6 היבט זה מחייב דיון לעצמו. עולם הלימוד המסורתי אכן מעט לעסוק בחילופי נוסחאות, ברם הראשונים עסקו בכירור, ליקוט, נפיוו רתיקון של עדי הנוסח, וגם חכמי צפת במאות השש־עשרה-השבע־עשרה עסקו בכירור נוסח המשנה מסיבות קבליות. גם כיום מאפיין זה נכון רק בחלקו וראו במאמרו של פרידמן הנזכר הערה הבאה.

7 ראו: ש' פרידמן, 'כיצד מדקדקין? עיון בשינויי הגרסות של התלמוד הבבלי, לרגל הופעת י"ג כרכים של דקדוקי סופרים השלם', תרביץ, סח (תשנ"ט) עמ' 129-162.

8 רוזנטל (לעיל, הערה 4); צ"מ פוקס, 'מהדורה ביקורתית של משניות מסכת סוכה עם מבוא', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ט; א' פינצובר, 'משנה מסכת שקלים', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ה; י' רוזנברג, 'משנת "כיפורים" מהדורה ביקורתית בצרוף מבוא', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ה. העבודות של רוזנטל ופוקס כוללות דיון פילולוגי; פוקס דן דיון פילולוגי מלא בכל המשנה, ורוזנטל הסתפק בדוגמאות ללא מהדורה מלאה של המסכת. ומן השנים האחרונות ראו: ת' מיצ'ם, 'משנת מסכת נידה עם מבוא: מהדורה ביקורתית עם הערות

של התקופה; (ב) בירור הלשון המקורית של בני תקופת המשנה, בהנחה שהמשנה היא מייצגת עיקרית של התקופה – מחקר זה הוא עסקם של אנשי לשון; (ג) בירור התכונות הלשוניות של תקופות שונות, בהנחה שכתקופות שונות השתנתה ההגייה של המשנה, ונפלו שינויים נוספים המייצגים את לשון האזור והתקופה.

לשם השגת המטרות השנייה והשלישית אין מנוס מבירור מלא של כל עדי הנוסח. אבל לשם השגת המטרה הראשונה, שנראית בעיני – ובעיני רבים אחרים – עיקר, ספק רב אם יש צורך בכל עדי הנוסח. מבחינתו של הלומד ברור שעדיף להשתמש במהדורה שלמה, שיש בה כל החומר. אבל לפי שעה אין בנמצא מהדורה שלמה, וכנראה נצטרך להמתין לה עוד שנים רבות. נוסף על כך גם במחקר צריך להפעיל שיקולים של כלכלת זמן – אי אפשר לבדוק כל טקסט באופן מלא, ועל כרחו נאלץ החוקר פעמים רבות להסתפק בבדיקה חלקית. בעולם המדע התלמודי קיימת חרדת מצוינות; היא מוזנת בראש ובראשונה מהתקווה או מהחשש שיימצאו עדי נוסח חבויים, והיא שיתקה כמה חוקרים מצוינים – הם אספו מידע רב אך נמנעו מלפרסמו והוציאו בדפוס רק שבבים ממנו, שבבים יקרים אולם מועטים. לא כאן המקום לחשבון נפש על ההתמקדות בחילופי נוסח, שאלתי פשוטה יותר: האם המהדורה הלא-שלמה שלפנינו מספקת די מידע ללימוד המשנה? בחרתי לבחון את המהדורה לעומת ספרו החשוב של דוד רוזנטל שהוא מעיז מבוא לשאלות הנוסח במסכת עבודה זרה.¹⁰

בהשוואה למסכתות אחרות משנת עבודה זרה בולטת בריבוי בעיות נוסח שיש להן השפעה על הבנת הטקסט. קביעה זו מבוססת על ניסיוני, ואינני יודע כיצד להוכיח אותה ומה הסיבה

10 רוזנטל (לעיל, הערה 4).

אבל המפעל רחוק מאוד מהגשמת החלום של מהדורה מדעית למשנה.

בשני המיזמים החשובים הללו הושקעו משאבים רבים, לאורך עשרות שנים, וההישגים נראים דלים. אינני אומר זאת ככיקורת אלא בעיקר כלומד ומסיק. המטרה של הוצאת מהדורה מדעית שלמה של המשנה היא מבצע קשה ביותר. לקראת הוצאת הפירוש למשנה שכתבתי עם אבי שמואל ספראי ואחותי חנה ספראי ('משנת ארץ ישראל') ניסיתי להכין מהדורה מדעית המבוססת על הממצאים המצויים במחברות 'מכון התלמוד הישראלי השלם'. המכון ומנהלו (הוטנר) העמידו לרשותי את כל החומר. התברר לי שהכנת שינויי נוסח לפרק אחד, על בסיס כ"י קאופמן, נמשכת יום שלם. הכנתי מהדורה כזאת למסכת מגילה (גם אנו כמו קרופ התחלנו במסכת זו). הדבר נראה פשוט, אבל במשנה 600 פרקים, והחלטה להציג טקסט מדעי משמעה למעשה ויתור על כל עיסוק אחר. זאת ועוד, לאחר הכנת הטקסט יש לבדוק את המהדורה המוכנה, ולמעשה זוהי חזרה בשנית ובשלישית על עבודת ההכנה. כל זאת ללא בדיקת דיוק ההעתקה שבמחברות המכון.

בתנאים אלו מובן מדוע החליט קרופ להתמקד במספר קטן של כתבי־יד במטרה להצליח לפרסם את כל המשנה. זוהי במפורש העדפה של הנגשה על פני מצוינות, של הוצאת מהדורה שלמה פחות על פני הוצאת מהדורה למסכת אחת או לשתיים כמפעל חיים. עם זאת השאלה היא אם המידע שמציג המחבר מאפיין את כלל עדי הנוסח. ברור שלמחקר מדעי שלם יש צורך בבדיקת כל עדי הנוסח ובהכרתם המעמיקה, אבל האם המידע המוצג בפרסום שלפנינו מייצג את כלל בעיות הנוסח? כדי להשיב על כך יש להגדיר מה מטרות בדיקת עדי הנוסח של המשנה, ונראה לי שמטרות אלו הן: (א) בירור תוכנה של המשנה – בכך עוסקים חוקרי ההלכה, ההיסטוריה או המחשבה

איננו בא לביטוי במהדורה שלפנינו.¹⁷ עוד ציין רונטל ארבעה מקרים של תוספת מילה שיש לה השפעה אפשרית על פרשנות טקסט, וכולם רשומים במהדורה שלפנינו.

מובן שללא מחקר של כל עדי הנוסח לא היה אפשר להגיע לחלוקת משפחות כתבי-היד. אך מסתבר שמי שיחסוך לעצמו את הטרחה של בדיקת כל עדי הנוסח וישתמש במהדורה שלפנינו ייחשף ל-80 אחוז מחילופי הנוסח המשמעותיים. אפשר לבדוק את ערכה של המהדורה שלפנינו גם בהשוואה לחילופי הנוסח שרשם אפשיין, אך דומני שהבדיקה שעשיתי מציגה את התמונה הכללית.

כמי שקרא בקפדנות את כל פרקי המשנה, בכל עדי הנוסח, אני יכול להעיד שאכן חילופי הנוסח משנים פה ושם את משמעות המשנה, אבל בדרך כלל נוסח הדפוס משקף את המשנה שבידינו. אני מבין שהצהרה זו תעורר ביקורת ואפילו כעס, אבל אינני מהסס לקבוע שבסך הכול ההשפעה של חילופי הנוסח על פירוש המשנה ועל משמעותה היא מועטה. הטענה שאיננו יכולים כלל לפרש את המשנה בגלל היעדר טקסט מדעי היא מופרכת, מיתוס מדעי שנגזר. אפשיין אסף בחיבורו הנזכר מאות חילופי נוסח חשובים, אבל אין זה מדגם מייצג אלא חלק גדול מהבעיות המעניינות. דברים אלו אמורים על כלל המשיניות. מסכת אבות היא חריגה – אכן יש בה חילופי נוסח רבים וחשובים, ואי אפשר להעמיק בכירור המשנה במסכת זו ללא מפעל החיים של שמעון שרביט, שהציג את כלל עדי הנוסח למסכת.¹⁸ כאמור חילופי נוסח רבים יחסית יש

לתופעה זו, ולמען האמת היא אינה חשובה לענייני כאן. רונטל לא הצהיר בספרו שעסק בכל חילופי הנוסח המשמעותיים שבמסכת, אך סביר להניח שהפרשות שהעלה מייצגות את כלל בעיות הנוסח שבמסכת. השאלה שעמדה לפני היא כמה מהבעיות התגלו רק בזכות שקידתו של רונטל, שהשתמש בכל בדל מידע בכל עדויות הנוסח, בציטוטי הראשונים וכיוצא באלו. לשם כך בדקתי כמה מהבעיות שהעלה צפות על פני השטח במהדורה החלקית שלפנינו. כלומר אם הבעיות שנדונו בספרו של רונטל עולות כבר באוסף החלקי שבמהדורה שלפנינו, או שמא הן עלו רק בזכות השימוש באוצר העדויות הגדול והמלא שבחן רונטל.

רונטל עצמו הן במפורט בשנים-עשר נושאים שנראו בעיני מהותיים.¹¹ בעיני כפרשן רק תשעה הם בעלי השפעה אפשרית על הבנת הטקסט. למשל השאלה אם יש לגרוס 'חצד' (סוג של תמר) או 'חצב'¹² חשובה להבנת לשון חכמים, אך בעיני אין לה השפעה על הבנת הטקסט. הוא הדין בכירור אם יש לגרוס 'עקבת יין' או 'עכבת יין'.¹³ מכל מקום משנים-עשר או שלושה-עשר¹⁴ הנושאים שדן בהם רונטל רק שלושה אינם עולים במהדורה החלקית שלפנינו. כלומר המהדורה החלקית מעלה כ-70 אחוז מהנושאים החשובים. רונטל ציין אחד-עשר שינויי נוסח שיש להם השפעה אפשרית על פרשנות המשנה,¹⁵ ותשעה מתוכם משתקפים במהדורה של קרופ, כלומר הצלחה של 80 אחוז לערך. מנגד ציין רונטל עשרים ושישה חילופים שלדעתו אין להם השפעה על פרשנות המשנה,¹⁶ ורק אחד מתוכם

16 שם, עמ' 58, מס' 4; במקרה הנדון כ"י מינכן חורג ממנהגו ו'נוטה לעבר הענף הא"י'.
17 שם, עמ' 67-68.
18 ש' שרביט, מסכת אבות לדורותיה, ירושלים תשס"ד. חלק מחידושי המחבר בעקבות חילופי הנוסח פורסמו

11 שם, עמ' 20-153, 256-258.
12 שם, עמ' 164-165.
13 שם, עמ' 161-163.
14 בעמ' 107 שם הזכיר חילוף נוסח חשוב נוסף.
15 שם, עמ' 58-66.

האם המהדורה שלפנינו מציעה פשרה הוגנת בין הצורך להתחקות אחר כל חילופי הנוסח לבין הרצון לקצר את הדרך ולהסתמך על הנוסח הקיים? הצגתי את הנתונים, והקוראים ישפטו. ומה אציע לתלמידיי? ודאי שמי שעוסק בפירוט בטקסט מסוים ובהתפתחותו חייב לברוק את כל עדי הנוסח. אך מי שמשתמש במקורות שונים לצורכי מחקר היסטורי או תאולוגי, האם רשאי הוא להסתפק במהדורה שלפנינו? האם שימוש במהדורה זו הוא קריאה לבינוניות או כלכלת זמן נכונה? והאם האשמה בבינוניות היא ניסוח אחר של חרדת מצוינות מופרזת? הנתונים לפניכם, וייצור כל אחד בנתיב שלו. בפירושו 'משנת ארץ ישראל' איננו מסתפקים בפחות מכל עדי הנוסח, אך איננו מציגים כל שינוי משני.

לסיכום, המחבר ראוי לכל שבח על המפעל. יש בו תרומה אדירה ללימודי היהדות במרחב של דוברי הגרמנית. גם דוברי העברית יוכלו להשתמש במהדורה כטקסט בסיסי. ודאי שהטקסט עדיף מנוסח הדפוס הקיים. ומנגד ודאי שעדיף היה לו הייתה לנו מהדורה מדעית המציעה את כל חילופי הנוסח. אבל בהיעדר הדבר השלם, צריך החוקר להחליט אם להסתפק במהדורה המוגבלת שלפנינו, או להקדיש מזמנו לכירור מלא של כל עדי הנוסח.

גם במסכת עבודה זרה.¹⁹ כנגד זה בסדר טהרות באופן כללי חילופי הנוסח מעטים יחסית. לאחרונה הושלמה בירושלים עבודת דוקטור על מסכת טהרות, עבודה הראויה לכל שבח. המחבר נדרש כמובן להכין מהדורה מדעית של המסכת. ברם שלא כבעבודות קודמות שהזכרתי, הכנת הטקסט המדעי לא הייתה המטרה אלא אמצעי, והטקסט נדפס כנספח לחיבור. עיקר החיבור מוקדש לכירור מבנה המסכת והתפתחות דיני טהרה, נושא שכמובן שלא אעסוק בו. בהערת אגב העיר המחבר שכל חילופי הנוסח לא סייעו בידו לכירור הנושאים הנדונים.²⁰ הערת 'כפירה' זו, שנכתבה בצורה אקראית ולא כביקורת, מעלה שאלה כבדת משקל: כמה מאמץ ראוי להשקיע בכירור נוסחים. שאלה זו מהווה צידוק להכנת קיצורי דרך כמו במהדורה שלפנינו.

ברצוני להדגיש: אני עוסק כאן במשנה בלבד. בירור הנוסחים של התלמודים ושל התוספתא שונה, ומעלה ממצאים מהותיים ביותר. אני מתמקד בשאלה עד כמה חילופי נוסח מלאים חשובים לכירור המשנה, וודאי שאינני מציע לוותר על בירור הנוסח, אלא רק לשקול עד כמה כדאי להשקיע בכירור כל חילופי הנוסח הקיימים והאפשריים או שמא להסתפק בכירור הראשוני ולהשתמש במהדורה מדעית חלקית כמו זו המוצעת לפנינו.

19 בדיקתי איננה כוללת את מסכתות סדר נזיקין.
20 פורסטנברג (לעיל, הערה 8), עמ' 20.

בספרו לשונה וסגנונה של מסכת אבות לדורותיה, באר"שבע תשס"ו.